

ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. У сучасних демократичних перетвореннях універсальний характер проблем людини актуалізується в цілому комплексі питань, найважливішими з яких є питання освіти та педагогіки. Зміна методологічної орієнтації освіти з формування особистості на стратегію її розвитку й саморозвитку вимагає від педагогічної теорії і практики зосередження уваги на осмисленні природи людини, її внутрішнього світу, на закономірних зв'язках цього світу з усіма зовнішніми впливами, на створення гуманних відносин в освітньому середовищі.

Посилений інтерес до цієї проблематики – природний наслідок логіки розвитку сучасного наукового мислення, що вимагає створення комплексної теорії формування людської особистості на основі даних, накопичених всіма науками, що вивчають людини. Інтерес цей заглиблюється тим, що колишні традиційні педагогічні установки й підходи до виховання людини, вироблені педагогікою, виявилися у світлі вимог сучасного науково-технічного прогресу неспроможними.

“Теперішній час, – пише Бюльмейер, – це не тільки час техніки й автоматизації, космічних польотів, атомної фізики, ракет і нових запаморочливих відкриттів в області природничих наук, але також і, як ніколи раніше, час фундаментального переосмислювання сутності людини” [5, с. 122]. Ми вважаємо, що думка Бюльмейера, яку він освітив ще всередині ХХ століття досі не втратила актуальність.

На сучасному етапі існує велика кількість конкретних, спеціальних наук, які вивчають людину в певній проекції, що створюють ідеальні моделі окремих сторін багатогранного феномена людини. Але ці моделі існують

самі по собі, не перетинаючись і не з'єднуючись. У сучасних умовах виникла практична необхідність інтеграції наук про людину в єдину комплексну дисципліну – людинознавство, або антропологію. Для розкриття сутності та природи людини потрібні теорії та концепції, які слугують обґрунтуванням змісту освіти. А вони у певному обсязі містяться в німецькій педагогічній антропології другої половини ХХ століття і сьогодні продуктивно не використовуються в процесі модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині педагогічної антропології та гуманістичної методології привертають увагу розробки цієї проблеми, запропоновані німецькими вченими – антропологами, такими як О.Ф.Больнов, Й.Дерболав, К.Дікопп, Г.Здарзіл, М.Я.Лангевельд, М.Лідтке, В.Лох, Г.Роот, Е.Фінк, А.Флітнер.

Педагогічна антропологія – як наука про людину, стала предметом дослідження вітчизняних та російських теоретиків І.Аносова, Б.Бім-Бада, Л.Задорожної, В.Кулікова, В.Максакової, О.Огурцова, В.Платонова, В.Сагарди, В.Слободчикова, Т.Яркіної.

Робота виконана згідно плану НДР Мелітопольського державного педагогічного університету, кафедри педагогіки і педагогічної майстерності при розробці теми “Формування гуманістичних цінностей молоді в умовах сучасної української школи у світлі Національної доктрини розвитку освіти України в ХХ столітті” (реєстраційний № 0104U005182).

Мета статті полягає у визначенні філософсько-антропологічної основи базового фундаменту німецької педагогічної антропології другої половини ХХ століття. Для досягнення поставленої мети використовувались наступні **методи** дослідження:

- загальнонаукові: аналіз (історіографічний, порівняльний), синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення та аналогія, що є необхідними для з'ясування особливостей розвитку теоретичних підходів, покладених

в основу розробки стратегій цілей освіти в німецькій педагогічній антропології;

- проблемно-порівняльний, який дає змогу виявити тенденції, умови, технології, методи педагогічного процесу;

- структурний, що забезпечує вичленування різних концептів щодо цілей у педагогічній антропології;

- системний, що стає необхідним для з'ясування вихідних параметрів, мети, завдань німецької педагогічної антропології другої половини ХХ століття.

Результати дослідження та їх обговорення. Антропологічна орієнтація в трактуванні виховної й освітньої проблематики виходить зі сприйняття людини як універсальної, вільної й відповідальної сутності. Педагогічні дії можуть і повинні порівнюватися з духовною цілісністю людини, її основною здатністю бути суб'єктом освіти й виховання [3].

На думку Огурцова О.П. педагогічна антропологія є “мостом”, що дозволяє перейти від теорії високого рівня (філософської антропології) до педагогічної теорії і практики. Педагогічна антропологія повинна інтегрувати всю суму знань – як теоретичних, так і емпіричних – про людину [1, с.78].

Період до кінця 70-х рр. у теоретичній західноєвропейській педагогіці можна назвати періодом становлення антропологічного способу розгляду педагогічних проблем. Як помітив Ганс - Йоахім Рот, педагогічна антропологія розглядалася в 50-60-ті роки як вища дисципліна наукової педагогіки; орієнтація на антропологічні передумови виховання здавалася необхідною для систематичного упорядкування й визначення феноменів виховання й освіти й тим самим для самовизначення педагогіки як спеціальності. Виховання й освіта були розглянуті як відносини в їхньому значенні для людини [7, с. 597].

Представники герменевтично-феноменологічного підходу у педагогічній антропології:

Одним з найбільш відомих прихильників педагогічної антропології є Отто Фрідріх Больнов (1912-1991) – автор безлічі книг, зокрема: “Антропологічний спосіб розгляду в педагогіці” (1965), “Криза й новий початок. Статті про педагогічну антропологію” (1966), “Педагогіка в антропологічному висвітленні” (1971), “Антропологічна педагогіка” (1983). Вихідний пункт його філософських ідей – філософія життя й “філософія духу”, на основі яких він намагається дати обґрунтування педагогічної антропології. Тому для нього очевидним є факт взаємодії між феноменами освіти й способом життя людини, або людської екзистенцією. Результати спеціальних наук про людину повинні бути зрозумілі з єдиної позиції – з позиції педагогічної антропології. Однак педагогічна антропологія не є простою інтеграцією даних наук про людину, а специфічною постановкою завдання – антропологічного підходу до цих даних, антропологічного розгляду цих даних. Антропологічний спосіб розгляду задається питанням про те, наскільки повні спеціально-наукові дані про людину, виходячи із цілісності людини, з життя людини як цілісного феномена. Антропологічний спосіб розгляду припускає усвідомлення відсутності основності людського життя, що ніколи не може бути цілком збагнена в жодній з концепцій людини. Антропологічний спосіб розгляду виявляється досить співзвучний феноменологічному методу редукції. Роз'яснюючи його в книзі “Антропологічний спосіб розгляду в педагогіці” (1965), Больнов виявляє чотири принципи, методологічно значимих для антропологічних досліджень: 1) принцип антропологічної редукції; 2) принцип Органона; 3) принцип антропологічної інтерпретації окремих феноменів; 4) принцип відкритих питань [2, с. 107-108].

Для Больнова безсумнівно, що антропологія є ключем для будь-якої педагогічної системи, що будь-яка система освіти імпліцитно або експліцитно ґрунтується на визначенні виховання й цілей освіти, які формулюються філософською антропологією [2, с.108].

Інший німецький дослідник Вернер Лох (нар. 1928) – автор таких досліджень, як “Антропологічний вимір педагогіки” (1963), “Педагогічний зміст педагогічного способу розгляду” (1968), “Образ людини в педагогіці” (1966), розглядає педагогічну антропологію як феноменологію. На його думку, вихідний пунктом педагогічної антропології полягає у звертанні до феноменологічному методу в антропологічних дослідженнях, до яких належить і педагогіка. Дослідницька програма Лоха містить у собі два пункти: дослідження життя людини з погляду її виховного змісту й педагогічні дії, розглянуті під кутом зору формування людини. Педагогічний вимір життя людини повинен виявити антропологічні підстави виховання й освіти. Тим самим педагогічна антропологія як самостійна область досліджень є загальною наукою про людину, розглянутої під кутом зору виховання й освіти, наукою про обумовленість виховання й освіти й про найбільш типові ситуації історії життя людини.

У дискусійній роботі “Антропологічний вимір у педагогіці” (1963) Лох запропонував розвести поняття “антропологічна педагогіка” і педагогічна антропологія. Ціль антропологічної педагогіки – розгляд людини з погляду виховання, у той час як педагогічна антропологія розглядає виховання з погляду категорії людини. Виховання в педагогічній антропології стає “відкритим питанням” для всякого людського прояву. У випадку з антропологічною педагогікою мова йде про антропологічний вимір педагогіки, у випадку з педагогічною антропологією – про педагогічний вимір антропології; перше – це

відгалуження від філософської антропології у бік педагогіки, друге – від педагогіки у бік філософської антропології [3].

Педагогічна антропологія дозволяє відповісти, на його думку, на два питання – 1) у якій формі виявляє себе виховання в окремих феноменах людського життя й 2) яким способом виховання обумовлене різними людськими феноменами. Здійснення цих двох завдань припускає критичний аналіз окремих наук про людину. У статті “Педагогічний зміст антропологічного способу розгляду” (1965) Лох розкриває мотиви інтересу до антропології в педагогіці, підкреслюючи значення методичних, критико-ідеологічних і етичних мотивів. Вирішальний висновок, що робить Лох у цій статті, складається в констатації того, що антропологічний спосіб розгляду є конститутивним елементом самого виховання [2, с. 109].

Набагато більше філософською є концепція Ейгена Фінка (1905-1975) – відомого феноменолога, що проаналізував за допомогою понять і методів феноменології цілий ряд феноменів людського життя, у тому числі й виховання. Основним феноменом людського існування, згідно Фінку, є саморозуміння людиною себе, самоінтерпретація людиною власного життя. Вирішальними феноменами людського життя є смерть, праця, страх, любов, панування, гра. Аналітика людського існування – це основа для педагогічної теорії й практики. Виховання й освіта трактуються Фінком як живий процес досягнення змісту, що здійснюється в ході життя людини й у його співвідношеннях зі світом [2, с. 111].

Карл-Хейнц Дікопп – німецький теоретик педагогіки, автор книг “Криза антропологічного обґрунтування педагогіки” (1973), “Введення в антропологію виховання й освіти” (1978), “Антропологія виховання” (1983) розглядав педагогічну антропологію як варіант трансценденталізму. Відповідно до його позиції, педагогічна антропологія покликана осмислити положення людини в соціальних структурах. Причому найбільш

фундаментальною структурою людського буття є розуміння їм самого себе. Тому педагогічна антропологія повинна тематизувати ті педагогічні дії, які ведуть до становлення людини, до його самосвідомості, і сприяти змістовному визначенню діяльності вихователів і вчителів. Для Дікоппа безсумнівним є необхідність виховання й освіти для становлення людини як людини. Виявити принцип виховної дії - основне завдання педагогічної антропології. Тим самим педагогічна антропологія виконує функцію орієнтира для педагогічної діяльності, для легітимації цілей виховання й освіти, для реалізації педагогічної теорії й практики. Людина стає тією, якою вона є, лише завдяки вихованню й освіті, і педагогічна антропологія повинна, на його думку, розкрити норми виховання й освіти. Він виділяє чотири напрямки в трактуванні цілей виховання й освіти залежно від їхньої співвіднесеності із цінностями: 1) особистісно-орієнтовний підхід; 2) феноменологічний підхід; 3) соціально-співвіднесений підхід; 4) інтегративно-науковий підхід. Ці чотири підходи базуються на різних філософських передумовах і по-різному вирішують проблему законності виховної діяльності, формулюють різні цілі виховання й освіти. Сам Дікопп відстоює особистісно-орієнтовану педагогічну теорію й практику, що базується на антропології [2, с. 112].

Представником феноменологічного напрямку в педагогічній антропології, що орієнтується на збагнення змісту педагогічних дій, є Мартін Ян Лангевельд (1905-1989) - автор таких книг, як “Дитина і юнак в антропологічному світлі” (1959), “Школа як шлях дитини. Спроба антропології школи” (1960), “Дослідження з антропології дітей” (1964). Центральним пунктом педагогічної антропології, згідно Лангевельду, є здійснення сенсу людського існування в ході виховання й освіти. Тим самим ядром його концепції є генезис особистості й роль виховання в цьому процесі. Теоретична педагогіка ототожнюється їм з педагогічною

антропологією, а антропологічний спосіб розгляду є для нього введенням у теоретичну педагогіку.

Антропологічний підхід Лангевельд застосовує насамперед до дитинства і юнацтва, які розглядаються їм виходячи з перспектив буття людини, де антитеза буття й повинності буде переборена. При визначенні змісту людського життя й визначення цілей виховання й освіти педагогіка не може не звернутися до антропологічного способу думки. Визначення сутності людини, її «сутнісне бачення» виявляється тією перспективою, що і дозволяє осмислити педагогічні проблеми дитини і юнака [2, с. 110].

Варіанти інтегративної моделі в педагогічній антропології були запропоновані наступними німецькими вченими.

Іншу площину аналізу пропонує німецький теоретик педагогіки Генріх Рот (1906-1983) – автор двотомної ”Педагогічної антропології. Він звертає увагу на те, що розвиток філософської антропології привів і до постановки проблем педагогіки й до обґрунтування педагогіки. Людина розуміється як істота, що змушена знову й знову визначати саму себе. Відтепер людина – це не тільки те, ким вона уже є, але й те, ким вона сама себе робить і створює [3].

Ядром педагогічної антропології він вважає тематизацію процесу розвитку дитини до підлітка, тому педагогічна антропологія збігається з теорією людської особистості і її генезису [4, с. 30 – 31].

Спроба Г. Рота позначити педагогіку як “інтеграційну науку”, ґрунтується, принаймні, на трьох взаємозалежних факторах: тісного взаємозв'язку інтеграції й дезінтеграції; тісних відносинах з емпіричними науками; необхідності норм у науці про виховання, як це представляється деяким теоретикам, що не роблять ніякої підтримки практикам [7, с. 700].

Робота Г.Рота – кульмінаційний пункт у розвитку педагогічної антропології. У двох томах він зібрав усі на той час знання по педагогічній

антропології: біологічні, філософські, соціологічні, і, насамперед, психології розвитку. Ці підходи не тільки широко представлені, а також проаналізовані й осмислені в їхньому педагогічному значенні. Г.Рот обґрунтував не тільки концепт педагогіки як інтегративної науки, що має свій центр у педагогічній антропології, але й зв'язував методично герменевтичні й емпіричні підходи. Він прагнув до обґрунтування педагогіки як реалістичної науки, що намагається доповнити філософсько – педагогічні питання завдяки емпіричним дослідженням [4, с. 35].

Відомий німецький філософ і теоретик педагогіки Йозеф Дерболав (1912-1987) стверджує, що педагогічна антропологія – це теорія самоздійснення особистості. Для Дерболава педагогічна антропологія – основа педагогіки. Її предметом і змістом є серія виховних впливів на підростаючу людину. Єдність різних наук про людину задається принципом інтерпретації, яким на його думку, є принцип індивідуального самоздійснення, або принцип генезису особистості.

Й.Дерболав одним з перших в 50-х рр. сформулював погляд на педагогічну антропологію як систематичне знання. У рамках науки про виховання педагогічна антропологія займала місце, яке було визначено розумінням педагогічного процесу як взаємодії вихованця й вихователя. Як теорія педагогічної дії вона займається проблемами формування індивідуальності, отже, націлена на особистісний генезис [2, с. 106].

Свій інтегративний варіант педагогічної антропології запропонував Андреас Флітнер (нар.1922) – німецький педагог, автор праці ”Шляхи до педагогічної антропології. Спроба співпраці людинознавчих наук”. На його думку, педагогіка, запозичаючи різні приватно наукові уявлення про людину, виконує універсальну місію, концентруючи в собі якийсь “інтегральний образ”. Основна тема педагогічної антропології – вивчення педагогічних дій і ситуацій виховання для розуміння сутності людини. У центрі уваги виявляються конкретні стадії (дитинство, юність, зрілість) і

способи виховання. Інтеграція містила в собі не тільки орієнтацію аспектів вивчення людини в напрямку виховання, але й конвергенцію цього знання в педагогічну антропологію [3].

Фахівець з історії педагогіки Макс Лідтке (нар. 1931), автор книги “Еволюція й виховання” (1972) і ряду статей: “Антропологічні основи виховання” (1978), “Педагогічна антропологія як основа виховання” (1980) стверджує, що педагогічна антропологія – біологічно орієнтована наука. Його концепція педагогічної антропології базується на прагненні залучити до рішення проблем педагогіки еволюційну теорію, дані біологічних наук. На противагу практико-орієнтованій педагогічній антропології, тобто на противагу орієнтації педагогіки на осмислення практики виховання й освіти, він прагне узагальнити в педагогічній антропології дані про розвиток людських здатностей і способів поведінки, отримані генетикою, екологією, етологією і особливо теорією еволюції. За його словами, “всі сучасні стани органічних і культурних феноменів розвиваються в ході досить тривалих процесів зі своїх злочинів” [5, с. 179].

Для Лідтке педагогічна антропологія – приватна наукова дисципліна про людину, що інтегрує результати інших наук під кутом зору педагогіки. У статті “Область завдань педагогічної антропології” (1972) він виділяє три найважливіших завдання педагогічної антропології: 1) розробка антропологічних даних і їхня оцінка під кутом зору виховання й науки про виховання (тут же Лідтке звертає увагу на детермінанти, що визначають образ людини, на передумови, що роблять можливим виховання, на наслідки, що випливають із розуміння виховання й педагогіки з антропологічної точки зору); 2) визначення цілей виховання й освіти; 3) з’ясування того внеску, що вносить педагогіка в загальну антропологію [2, с. 113].

Вихідним пунктом концепції Герберта Здарзіла – автора книги “Педагогічна антропологія” (1978), є розуміння педагогічної антропології як приватної, спеціальної наукової дисципліни, включеної до складу наук про виховання й освіту. Тому вона трактується їм як емпірична наука про людину й виховання, але одночасно як наука, що базується на філософії. Педагогічна антропологія, будучи інтегративною наукою, містить у собі спеціальні теорії, побудовані для пояснення, наприклад, проблем соціалізації. І оскільки педагогічна антропологія є емпіричною й інтегративною наукою, він називає її емпіричною теорією другого рівня. Разом з тим у педагогічній антропології здійснюється категоріальний аналіз емпірично-педагогічних висловлень, предметом яких є людське поведіння. Педагогічна антропологія повинна, за словами Здарзіла, побудувати новий образ людини і тим самим задати нормативну основу педагогічної рефлексії й педагогічної діяльності [2, с. 112].

Якщо резюмувати зміст провідних концепцій педагогічної антропології, то треба насамперед відзначити альтернативність двох підходів, у рамках якої можна досить повно представити себе всю різноманітність цих концепцій.

Насамперед виділяються концепції, які підкреслюють свою прихильність феноменолого-екзистенціальної аналітиці людського існування й убачають у педагогічній антропології антропологічний спосіб дослідження проблем виховання й освіти. Це – один полюс, полюс методологічний. Крім того, існують концепції, які прагнуть побудувати педагогічну антропологію по образу й подоби спеціальних наук, убачаючи в ній або емпіричну, або інтегративну науку. Це – інший полюс, полюс сцієнтичний, що підкреслює, що педагогічна антропологія як наука нічим не відрізняється від інших наук і що вона може бути побудована методами емпіричних і теоретичних наук. Такі два полюси,

між якими можна розташувати все різноманіття концепцій педагогічної антропології [2, с. 114].

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що німецька педагогічна антропологія другої половини ХХ століття, що представлена О.Ф.Больновим, Й.Дерболовом, К.Дікоппом, Г.Здарзілом, М.Я.Лангевельдом, М.Лідтке, В.Лохом, Г.Роотом, Е.Фінком, А.Флітнером:

- сформувала дуже потужний фундамент антропологічних знань;
- визначила наявність і значимість антропологічної проблематики для педагогічної теорії і практики;
- концептуально окреслила певний образ людини, яка розвивається за допомогою освіти;
- обґрунтувала необхідність перебудови всієї системи освіти у зв'язку з новими трактуваннями сутності людини;
- визначила провідні концепти розвитку методології педагогічних досліджень, теорії виховання та філософії освіти;
- сформулювала принципи пошуку ідей та концепцій, версій і варіантів теоретичних і методологічних концепцій педагогічної антропології.

Перспективи подальших досліджень розглядаються нами як продовження визначення антропологічних концепцій, зокрема в німецькій педагогічній антропології щодо цілеутворення в освіті відповідно до розвитку культурної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огурцов А.П. Педагогическая антропология: поиски и перспективы / А.П. Огурцов // Человек. – 2002. – №1. – С.34 – 38.
2. Огурцов А.П. Педагогическая антропология: поиски и перспективы / А.П. Огурцов // Человек. – 2002. – № 2. – С.100 – 117.
3. Педагогическая антропология. - <http://www.otrok.ru>.

4. Соловьев Г.Е. Педагогика как интегративная наука (к 100-летию со дня рождения Г. Рота) / Г.Е. Соловьев // Вестник Удмуртского университета. – 2007. – № 9. – С. 29 – 38.
5. Liedtke M. Pädagogische Anthropologie als anthropologische Fundierung der Erziehung // Diskussion: Pädagogische Anthropologie. Munchen, 1980. - S. 179.
6. Pädagogische Rundschau. –1965. – № 2. – P.122.
7. Roth H. Pädagogische Anthropologie. Band 1: Bildsamkeit und Bestimmung/H. Roth. – Hannover.: Hermann Schroedel Verlag KG, 1966. – 504 p.
8. Roth H.-J. Pädagogische Anthropologie und Erziehungswissenschaft heute| H.-J.Roth // Pädagogische Rundschau. – Frankfurt, 1996. – Bd. 50. – P.601.

АНОТАЦІЯ

Некрасова С.М. Основні досягнення німецької педагогічної антропології другої половини ХХ століття. Розкривається стан дослідження проблеми німецької педагогічної антропології другої половини ХХ століття. Акцентується увага на основних концепціях видатних представників німецької педагогічної антропології і систематизуються їх досягнення, які є значною теоретико – методологічною базою для освітніх перетворень.

Ключові слова. Педагогічна антропологія, антропологічна проблематика, методологія педагогічних досліджень.

АННОТАЦИЯ

Некрасова С.Н. Основные достижения немецкой педагогической антропологии второй половины ХХ столетия. Раскрывается состояние исследования проблемы немецкой педагогической антропологии второй половины ХХ столетия. Акцентируется внимание на основных концепциях

выдающихся представителей немецкой педагогической антропологии и систематизируются их достижения, которые являются значительной теоретико - методологической базой для образовательных преобразований.

Ключевые слова. *Педагогическая антропология, антропологическая проблематика, методология педагогических исследований.*

SUMMARY

Nekrasova S.M. The basic achievements of German pedagogical anthropology of second half XX of century. The condition of research of a problem of German pedagogical anthropology of second half XX of century reveals. The attention is focused on the basic concepts of outstanding representatives of German pedagogical anthropology and their achievements which are considerable theoretical-methodological base for educational transformations are systematized.

Key words. *Educational anthropology, anthropological issues, the methodology of educational research.*